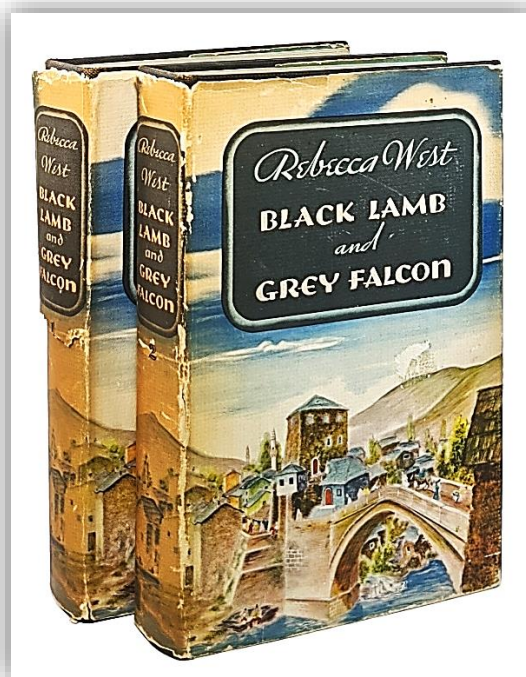

„Crno jagnje i sivi sokol” o Mostaru, 1937. g.

Rebecca West, pravim imenom Dame Cicily Isabel Fairfield, rođena je 21. prosinca 1892. g. Njena knjiga „Black Lamb and Grey Falcon” (Crno jagnje i sivi sokol), objavljena je na našem jeziku 1989. godine, u izdanju Svijetlosti Sarajevo. To je opsežan putopis o Jugoslaviji, jedna „velika knjiga duhovne pobune protiv dvadesetog stoljeća” (Newyorker), „monumentalna kronika” (New York Times) i „ljubavna afera s Jugoslavijom koja podsjeća na Hemingweyev zanos Španjolskom” (New York Hereald Tribune). Rebecca West je svojim nadahnutim perom narisala izuzetan portret Južnih Slovena i njihovo mjesto u preokretima europske sudbine. Tijekom posjeta, koji je trajao šest tjedana u 1937. g., ona i njen muž obišli su čitavu Jugoslaviju, a rezultat je bila ova knjiga od preko 1100 stranica objavljena 1941. g. Iako je u cijeloj knjizi napisala samo tri štuke rečenice o Starom mostu, koliko ju je dojmio svjedoči i činjenica da je na originalnoj naslovnici prvog izdanja slika Starog mosta. Ovdje donosimo dio o Mostaru:

„Bila sam toliko umorna od kiše koja je padala da sam zaspala i opet se probudila u drugoj zemlji. Naš put vodio je izbočinom između golih planina i jedne od ovih čudnih dolina koje su zimi široka jezera, a ljeti suha zemlja. Ono se, usprkos kiši, isušivalo, a drveće i živice lebdjeli su u zrcalu iscrtani vlastitim odrazima i obilnom zemljom koja se počela nazirati kroz plitku vodu. U Metkoviću, koji je riječna luka kao i svaka druga, gdje morski brodovi leže uz kej i izgledaju preveliki za njihov kapacitet, prošli smo pokraj velike tvornice duhana. Tamo smo se kratko zaustavili u hotelu na kavi, gdje sam po prvi put prepoznala muhama upljuvanu, prašnjavu, atmosferu koja raspršuje snove, a koja se zadržava u balkanskim krajevima u kojima je boravio Turčin. U ovom hotelu pronašla sam najzapadniji turski zahod na koji sam ikada naišla: rupa u podu s udubljenjem za noge sa svake strane i slavinom koja šalje vodu duž žlijeba. To je dovoljno učinkovito u čisto održavanom kućanstvu, ali je zabrinjavajuće kao dokazu da postoji više od jednog načina da se učini apsolutno sve.

Kasnije smo putovali kroz grubu škotsku zemlju, gdje su ljudi hodali po kiši koja lije, nepokolebljivi kao da je nema. Nosili su kabanice od crnog runa ili debele pletene trave, vrste slame; a neki su imali velike kapuljače od ukrućenog bijelog platna, koje je imalo usko udubljenje za glavu i široko udubljenje za ramena, a visila je gotovo do struka. Ovi posljednji izgledali su kao inkvizitori u halji za svećane nestašluke, ali nitko od njih nije bio tužan. Žene i djevojke bile su pune smijeha, i bježali su od blata koje su naši kotači bacali na njih kao da se radi o igri. Muslimanska groblja počela su propovijedati svoju lekciju ravnodušnosti prema mrtovima. Kameni panj s uklesanim turbanom, ako je komemorirani mrtvac bio muško i potpuno ravan, ako je žensko, stajao je iskrivljeno među dugom travom i divljom perunikom, koje je kiša tukla.

Pod slomljenim rimskim lukom čučao je neki stari pastir, zaklanjajući svoj turban, koji je, budući da je bio žut, pokazivao da je hodočastio u Mekku.

Kiša je prestala, slijedili smo široku dolinu i ugledali smo pašnjake i široku rijeku kraj ljupkog malog muslimanskog grada, sa svojim ljupkim minaretima¹. Bio je izvrsno planiran, a njegovi su tornjevi bili upotpunjeni minaretima, njegove kuće s crvenim krovovima koje leže među lišćem svojih vrtova ograđenih zidovima. Nije bilo ni na koji način izvanredno, jer postoje tisuće muslimanskih gradova poput ovoga. Ostavili smo ga neposjećenog, i prošli pored aerodroma s hangarima, pored vojarne i tvornice duhana koje inače stoje u predgrađu bilo kojeg značajnijeg hercegovačkog grada, i našli se u Mostaru.

Stari most. Trenutno smo gledali most, za koji se pogrešno kaže da ga je sagradio car Trajan, no on je srednjovjekovne turske izrade. Jedan je od najljepših mostova u svijetu. Između dviju okruglih kula nalazi se vitki lučni parapet povijen pod plitkim kutom u sredini.

Stojeći na njemu i razgledati okolinu je prekrasan doživljaj. Nad sivozelenom rijekom proljeće stotine lasta, a na obalama su džamije i bijele kuće koji stoje među proplancima drveća i grmlja. Laste i proplanci ne znaju ništa o džamijama i kućama. Rijeka za njih možda protječe kroz pusta brda umjesto gradom od dvadeset tisuća stanovnika. Nije bilo starog lima, ni komadića papira da se vidi. No, to sigurno nije bilo zbog smetljarske službe. Na Balkanu su skloniji sjediti i gledati nered i raspravljati o njenoj esenciji nego ga raščistiti. Vjerojatnije je da je to bilo zbog muslimanske ljubavi prema prirodi, osobito tekućoj vodi, što bi ga spriječilo u oskornjenju scena sa smećem na proom mjestu. Zadržala sam se, jer sam bila i prethodno u posjeti Jugoslaviji, kontradiktornim stavovima muslimana prema takvim stvarima.

Oni grade lijepe gradove i sela. Ne znam nijednu zemlju, čak ni Italiju ili Španjolsku, gdje će svaka kuća u grupi biti smještena s tako nepromjenjivim ukusom i tako zadovoljavajućim rezultatima za one koji gledaju na to kao i izvan njega podjednako. Arhitektonska formula turske kuće, sa suzdržanim obrambenim katom i njenom izbočenom gornjom etažom, punom prozora, jednostavna je i razumna; i ja ne poznajem ništa urednije od njene unutrašnjosti. Zapadnjačko kućanstvo je droljasto u usporedbi s tim sterilnim redom. Ipak, Mostar, do dolaska Austrijanaca, nije imao hotela osim straćara punih kukaca, i bilo je teško natjerati muslimane da napuste svoju naviku da ležerno kolju životinje na ulicama. Čak i sada prosječna muslimanska trgovina je antiteza muslimanskoj kući. To je otrcana mala rupa, često s prednjim dijelom bez stakla, koji mora biti hladan zimi i zagušljivo ljeti, i njegova roba je složena u fantastičnom neredu. U papirnici razglednice će biti ostavljene na suncu dok ne izbljede, a bilježnice raskupusane. U tekstilnoj trgovini bale matertijala bit će neuredno razbacane u neurednim hrpama. Jedina iznimka su pekare, gdje se peku somuni i lepinje koji su raspoređeni u šarmantnim geometrijskim uzorcima, kao i zelenjara, gdje se zadovoljstvo ogleda u boji i obliku povrća. Tako su, doista, u cijelom muslimanskom životu vidljivi jednaki naponi ekstremne izbirljivosti i krajnje aljkavosti, i nemoguće je predvidjeti gdje ili zašto ova ili ona druga karakteristika će preuzeti kontrolu. Džamija je najbezpriekornije mjesto na svijetu; ali svaki pokušaj povezivanja u muslimanskom um svetosti i čistoće slomit će se već na prvi pogled na džamiju koja se iz nekog razloga, možda preseljenja stanovništva, više ne koristi. Bit će dopušteno da padnu u zapuštenost koja podsjeća na najgore zapadne straćare.

Ogromna kavana našeg hotela zauzimala je cijelo prizemlje, a imala je i dva stola za bilijar u sredini. Za večeru smo jeli lokalnu pastrou, koja je poznata, a mislili smo da je užasna, nešto

¹ Prepoznamo da se radi o Počitelju. (Prim. a.)

poput križanca ribe s pužem. Ali jeli smo i vrhunski soufflé od sira. Obrok je poslužen s nevjerojatnim zakašnjenjem, a između slijedova smo čitali novine i tražili novosti o nama. Muslimani su ulazili s ulice u egzotičnim fesovima. Objesili su ih i otišli na svoja mjesta pa igrali, pili pivo i crnu kavu, više nisu bili muslimani, već samo muškarci. Mladi časnici su se ritmički kretali kroz zrake bijelog svjetla koje su se slijevale na kiselozelеноj boji biljarskih stolova, a biljarske su kugle pokazivale svoj zvuk stoičkog šoka. Postojao je imanentan balkanski osjećaj nepomičnosti, skoro obamrlosti. Činilo se mogućim da bi netko mogao ući u prostoriju, možda čovjek koji bi objesio svoj fes, i objasnio pojmovima koji su dovoljno razumljivi da bude sigurno da nisu besmisleni, da su svi ljudi moraju ostati za stolovima dok dva časnika, koji su igrali biljar i u trenutku odigrali milijun igrica, i to po rezultatu njihove vječne sudbine bilo bi odlučeno; i da će to biti prihvaćeno, i ljudi će sjediti tamo tiho čekajući i čitajući novine.

Ovdje u Mostaru započeo je zaista avanturistički dio našeg putovanja. Nešto što je bilo prisutno u svakom dahu koji smo udahnuili u Dalmaciji i Hrvatskoj, bilo je odsutno kad smo se sljedećeg jutra probudili, odjenuli i doručkovali i ugledali na trgu pod našim prozorima. Identificirali smo to kao usklađenost u običajima kao i u vjeri. Ljudi koje smo gledali su se intenzivno pridržavali određenih vjera. Bili su muslimani, bili su katolici, a treći pravoslavci. O ženidbi, o rođenju, o smrti, prakticirali su nepromjenjive obrede, određene ovim vjerama kao i starijim vjerama koje su ostale iza njih. Ali i na sve druge načine bili su vrlo individualisti. Njihovi odlasci i dolasci, njihovo jelo i piće, nisu bili tempirani nikakvim zajedničkim programom, njihov izbor sudbine mogao bi biti napravljen na toliko privatnim temeljima da ništa ne znače bilo kojem drugom ljudskom biću. Takav stav pokazao se i u masi ispod nas u slobodnom kretanju koje je u duhu sama antiteza onome što vidimo kada promatrate ljude kako ujutro hodaju na posao preko Londonskog mosta. To se vidjelo i na njihovim licima, koja su uvijek govorila o mislima koje nikada nisu bile u potpunosti zajedničke, skepticizma, satire i lirizma za koji se nije osjećalo da je još bilo kakvo djelo konačno presudilo.

Vidjelo se to i na njihovom odijevanju. Ovdje kao ni bilo gdje drugdje, pojedinci se usuđuju dok su pri zdravoj pameti odijevati u potpunosti prema svom hiru; i Muslimani drže feredže i fesove s posebnom osjetljivošću, jer ih ovi označuju kao sudionike nekadašnje veličine Osmanskog Carstva. Ali ovdje i najmanje selo ili, grad, predgrađe ili čak ulica, može imati svoje vlastite fantazije od kostima. Muškarci manje vole varijacije nego žene, jer u klasičnoj nošnji ovih krajeva muškarac se odijeva kao da je osmišljen za njega. Kruta pletena jakna izgleda svečano, vrhunac majstorstva, a hlače daju vanjsku liniju noge od kuka do gležnja i učine ga duljim tako da ga uvuku između bedara. Ali žene su nam predstavile nebrojene varijacije. Svidjele su nam se dvije žene, sjedokose i oštih crta lica, koje su izgledale poput Margate gospođa koje raspravljaju o genijalnoj strogosti dnevnih jelovnika, sve dok dječak nije odbacio kolica i mogli smo vidjeti njihove dugačke vojetače od serža. Druge su žene nosile uske steznike i jakne i široke hlače, svaki odjevni predmet izrađen je od različite vrste tiskanog materijala, kakav koristimo za seoske zavjese; ali iako su ove nosile muslimanske hlače bile su kršćanke, jer su im lica bila otkrivena, a pokrivali su njihove glave opuštено s onim što znamo kao Paisley šalovi. Muslimani su nosili svoje pamučne ogrtače, koji su obično bili prugasti u hladnim bojama, sivim i škrljasto-plavim i beznačajnim crvenim, osim onih koji su nosili onu nošnju koju vidiš u Mostaru, ali ne i kad iz njega izađeš, osim ako vas put ne odvede jako daleko: u Turkestan, čula sam da kažu.

Nošnja je jednako uzbudljiva za maštu i idiotski nepraktična koju sam ikada vidjela. Velika prednost u korist muslimanske nošnje u svom jugoslavenskom obliku je pogodnost po vrućem vremenu, što je u ovim krajevima, a posebno u Mostaru gdje je ljeto prava nevolja.

Pamučna jakna održava kosu i odjeću čistima, a veo štiti lice od prašine i insekata te opekline od sunca. Ovo ne vrijedi za teški veo od konjske dlake koji se nosi na pravom Istoku, gdje se nakupine prašine preokreću dahom usta i nosnice u pravo blato, ali svijetli crni veo od tankog pamuka ne šteti i mnogo koristi. Međutim, nema takvog opravdanja za tradicionalnu žensku mostarsku nošnju. Sastoji se od muškog kaputa, izrađenog od tkanine u crnoj ili plavoj boji, neizmjereno prevelikoj za ženu koja će je nositi. Na sebi ima kruti vojnički ovratnik, vrlo visok, možda čak osam ili deset inča, što je izvezen iznutra, ne izvana, zlatnim koncem. Nikada se ne nosi kao kaput. Žena ga navlači preko sebe, povlačeći joj ramena iznad glave, tako da ukočeni ovratnik pada naprijed i strši ispred nje poput vizira, i ona može sakriti lice ako spoji rubove, tako da ne mora nositi veo. Rukavi smiju viseti labavo ili su zašiveni zajedno na leđima, ali se ništa može se učiniti sa suknjom, koja se vuče po tlu.

Pitali smo ljude u hotelu i nekoliko mostarskih obrtnika, kao i brojne muslimane u drugim mjestima, postoji li neka lokalna legenda koja se odnosi na ovu izvanrednu odjeću, jer se činilo da mora obilježavati sjećanje na neki događaj kada se žena prerušila u kaput svog muža kako bi izvela neki čin hrabrosti. Ali ako je ikada postojala takva legenda, ona je zaboravljena. Kostim može imati neku vrijednost kao oznaka klase, jer bi mogao biti nošen s udobnošću i čistoćom samo od strane žena iz ležernih klasa, koje ne moraju izlaziti osim kad one odluče. Bilo bi najnezgodnije po mokrom vremenu ili na neravnom terenu, a žena nije mogla nositi ili voditi dijete dok ga nosi. Ali možda preživljava uglavnom po svojoj pjesničkoj vrijednosti, po svojoj simboličkoj referenci na spol koji oblači.

Ima snagu sna ili umjetničkog djela koje ima nekoliko tumačenja, koji objašnjava nekoliko aspekata stvarnosti u isto vrijeme. Prvo i najviše očito mala žena u kaputu visokog muškarca predstavlja kontrast između muškarca i žene u svom najjednostavnijem i razigranom obliku, kao kontrast između težine i lakoće, između grubosti i krhkosti, ali se umjesto toga čuva i njeguje, radi nježnosti i radosti. Čini da muškarac i žena izgledaju kao otac i kći. Djevojčica nosi očev kaput i smije mu se iz unutrašnjosti kaputa, ona se pretvara da je to čarobna odjeća i da je nevidljiva i može se sakriti od njega. Njegove dimenzije idu u prilog ovoj fantaziji. Hercegovac je visok, ali ne takav div kao što je ovaj kaput napravljen da pristaje. Visoka sam 5,4 stope i moj muž 6,2, ali kad sam probala njegov kaput na ovaj način, rub mi je bio dosta iznad gležnjeva; ipak mostarsko ruho se vrti okolo stopala njegova nositelja.

Međutim, odjeća predstavlja žensko i u zlokobnijem svjetlu: onako kako je vidi muškarac kad je se boji. Tamni vizir daje joj kljun ptice grabljivice, a bljesak zlatne niti unutar ovratnika sugerira privatne i privlačne užitke. Baklja je upaljena u one vatre mašte koja treba gorivo za snove boli, uništenje i zadovoljstvo. Stroga ljepota kaputa daje poseban i zastrašujući naglasak na značenje svojstveno svim tim istočnjačkim stilovima kostima koji skrivaju ženska lica. To značenje se ne odnosi izravno na seksualna pitanja; izvire više iz stanja uma više bezlično, čak metafizički, iako dovoljno primitivno da bude mučno. Veo ovjekovječuje i obnavlja trenutak kada čovjek, budući da je u savezu sa smrću, poput svih stvorenja koja mora umrijeti, mrzi svoju vrstu jer živi i prenosi život, a više je mrzio ženu nego sebe, jer je ona instrument rođenja, i stavlja ruku na pod da pronađe prljavštinu i naljepi je na njezino lice, uvrijedi dah života u njenoj nosnici. Otprilike kod svih žena s velom postoji osjećaj melankolije nesrazmjerno neugodnostima koje možda i sami trpe. Čak i kada, kao Mostarke, izgleda da žure k tajni luksuza i šaljivom vođenju ljubavi, nagovještaj su općoj predaji u smrtnost, uzaludan pokušaj živih da se odreknu života."